

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ МАТЕРИНСЬКОЇ ОЛЕНИ ВАЛЕРІЇВНИ „МЕРОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ НІМЕЦЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ”

Людина існує в багатовимірному світі, координати якого описуються мовою. Мова, побутуючи в „національному домі свого буття” (Гайдеггер), проявляє себе через лексику як лексико-семантичну систему мови, що фактично виражає потрійну систему. Це – система знаків (а), що служать у мові для вираження системи людського досвіду (б), отриманого когнітивним шляхом стосовно організованої системи дійсності (в), яка перебуває в процесі постійного розвитку. Фактично в основі лексичної системи лежить „наївна мовна картина світу” (МКС), когнітивно відображена в лексико-семантичних системах слів. Через свою потрійну організацію лексика становить надзвичайно складну систему (під-)систем різнотипного підпорядкування.

Системний опис лексико-семантичної системи мови (ЛССМ) уже начебто проводився через опис її найбільш відомих підсистем – синонімії (В. Вілюман, І. Кононенко), антонімії (Н. Бобух), полісемії (І. Ольшанський, О. Огуй), омонімії (С. Кійко та ін.), проте системоутворююча меронімія (як відношення частини і цілого), що розглядалися грецькими філософами Платоном і Аристотелем ще в 5 ст. до н.е., до цього часу не поставала предметом окремого системно-структурного дослідження (за винятком двох російськомовних праць для англійської мови: Ю. Русіна 2007; Н. Рижук, 2008). Її розгляд у структурно-семантичному аспекті на новому витку пізнання (завдяки протиставленню) збагачує наше розуміння механізмів меронімії, її ролі для двох близьких, хоча, як доказує дослідниця, і відмінних германських мов (англійської та німецької). Актуальне звернення до меронімії дозволяє не лише простежити глибину наївної таксономії, когнітивні механізми пізнавальної діяльності щодо когніції самого себе як цілого, систему наївної ієрархії організованого буття, а й отримати об’єктивні дані про функціонування цього феномена в сучасній мові.

Хоча ще з часів античності для розгляду меронімії як системного явища напрошувалося використання кількісного підходу – „букви й цифри – чи це не ока два, яким відкрита вся суть ества”? – так вважали давні таміли ще в 2 ст. до н.е., проте цей важливий принцип застосовується для системного вивчення меронімії в двох близькоспоріднених германських мовах вперше саме в цій роботі. Отримання „кількісних параметрів порядку” (Р. Кьолер), релевантних для функціонування мовної системи, готує належну об’єктивну базу і для її голістично-модулярного охоплення, і для когнітивно-дискурсивного підходу, забезпечуючи її експлікативність.

Саме в ракурсі цієї проблематики логічно постає мета рецензованої роботи (с. 13), яка полягає у визначенні структурно-семантичних особливостей меронімів у німецькій та англійській мовах, розробці моделі їхнього системного опису та виявлення закономірностей формування, семантичного розвитку та функціонування в лексичній системі мови. Завдання, логічно сформульовані на цій основі, розв’язуються на релевантному матеріалі із 4730 меронімів, виділених із 10 тлумачних і 10 перекладних словників німецької та англійської мов (обсяг лем до 2 млн. слів). Мета, матеріал та завдання зумовили відповідну структуру роботи. Випрацьовуючи власну позицію, дослідниця ґрунтовно ознайомилася з 458 працями за темою дослідження (230 з яких іноземного походження) та 40 словниками.

У першому розділі „Принципи системного дослідження структурно-семантичних властивостей меронімів у німецькій та англійській мовах” (с. 19–73) дослідниця, розроблюючи концептуальний апарат дослідження, розглянула теоретичні передумови вивчення меронімічних відношень у німецькій та англійській мовах від самих початків – Платона та Аристотеля, які можна було б доповнити ще дослідженнями античних стоїків та Александрійської школи, середньовічних схоластів (У. Оккам, Томас Ерфуртський та ін.). О.В. Материнська, опираючись на праці класичних і сучасних дослідників (А. Cruse, R. Chaffin, C. Brown, etc.), приділила глибоку увагу таксономічному типу ієрархічних відношень у лексиці, логіко-філософському обґрунтуванню меронімії. На цій основі вона надзвичайно чітко описала існуючі лінгвістичні класифікації відношень між частиною та цілим, висвітлила питання їхньої концептуалізації носіями німецької та англійської мов.

Дослідниця визначила принципи та загальну методологічну ос-

нову дослідження структурно-семантичних властивостей меронімів, запропонувавши структурно-семантичний підхід зонайвищої проби, фактично базуючись на неопозитивістській методології фактів та виходячи у перспективі до постнекласичної теорії голізму та фракталу. Саме структурно-семантичний підхід (із класичним застосуванням індукції та дедукції) лежить в основі запропонованої комплексної методики для опису структурно-семантичних особливостей меронімів, для чого О.Материнська чітко окреслила семантичні ознаки як основні параметри їхньої семантичної класифікації (див. 1.4.1, с. 51) та способів установалення їхнього словотворчого потенціалу. Виділені ознаки лягли в основу запропонованої семантичної та тематичної класифікації меронімів. Фактично на цій основі в дослідженні вперше розроблено концептуальний апарат для опису меронімічних відношень у мові, які до цього моменту спорадично розглядалися лише як приклади під час зіставного та типологічного опису мовних явищ. Поза сумнівом, створену модель опису структури та семантики меронімів, що фактично репрезентують модулярний устрій цілісної мовної системи, можна використати при моделюванні й інших типів семантичних відношень у мові, інших лексичних підсистем. Це уможливує визначення закономірностей розвитку лексичної системи загалом, її параметризації та певної уніфікації на тлі суттєвих національно-культурних розбіжностей, що наявні як у різних мовах, так і на різних історичних етапах розвитку тієї самої мови.

Як засвідчує аналіз праці, для написання практичних розділів 2 та 3 О.В. Материнська цілком слушно встановила єдиний алгоритм. Схема дослідження структурно-семантичних особливостей зазначених тематичних груп меронімів, представлених у другому та третьому розділах, є єдиною і складається з декількох етапів – від загальної (у т.ч. і кількісної) характеристики та структурної класифікації досліджуваної тематичної групи меронімів за певними структурними моделями (із визначенням їх словотворчого потенціалу) до визначення семантичних типів детермінативних меронімів-комполітів за допомогою формул тлумачення та трансформаційного методу, та виявлення семантичного потенціалу досліджуваних меронімів за допомогою ефектного та ефективного індексу полісемії (в руслі Чернівецької квантитативної школи!) для моделей метафоричного та метонімічного розвитку, що дозволяє О.В. Материнській виявляти тенденції та закономірності у формуванні

їхнього семантичного обсягу. На цій методичній базі дослідниця проводить досить струнке та водночас копітке дослідження.

При цьому дослідниця розглянула у розділі 2 „Структурно-семантичні характеристики меронімів на позначення частин конкретного цілого у німецькій та англійській мовах” (с. 74–159) структурно-семантичні особливості меронімів на позначення частин конкретного цілого у німецькій та англійській мовах (всього 2047 німецьких ЛО (2787 ЛСВ) та лише 998 англійських ЛО (3248 ЛСВ) – така диспропорція пояснюється дослідницею більшою аналітичністю англійської мови, що спричиняє, за кількісними дослідженнями автора відгуку, вищу полісемію). За струнким семантико-структурним поділом, ключовим для опонованої праці, предметом аналізу послужило п’ять тематичних груп меронімів, а саме мероніми на позначення (а) частин живої природи (тип *Ast / branch*), (б) істот (соматизми) та неістот (найменування частин рослин): *Blatt / blade*, (в) на позначення частин неживої природи (*Berggipfel / mauntaintop*), (г) найменування частин артефактів (*Pfannenstiel / bottleneck*) та (д) позначення частин сукупностей (*Arbeitsgruppe / outgroup*).

У розділі 3 (с. 160–257), натомість, О.В. Материнська проаналізувала „структурно-семантичні характеристики меронімів на позначення частин конкретного та абстрактного цілого в німецькій та англійській мовах”. На матеріалі 2683 ЛО (3311 ЛСВ) у німецькій мові та 890 ЛО (2829 ЛСВ) у англійській мові дослідниця виділила квантитативні (*Achtel*), локативні (*Stirnseite / frontside*), темпоральні (*Abend / evening*) та процесуальні (*Endphase, final*) мероніми, певна частина яких, на нашу думку, носить гіперо-гіпонімічний характер. Для повноти охоплення, можливо, до роботи варто було б ще доключити бахувріхі, щоби отримати цілісність розгляду феномена (див. К. Ніроп, М.М. Полужин, Л.Ф.Омельченко та ін.).

Розділ 4 (с. 258–292) присвячено системним зв’язкам у меронімічній лексиці, які забезпечують певні закономірності структурно-семантичного розвитку (на основі відношень між цілим та частиною), визначають звичні моделі розвитку, властиві для німецької та англійської мов, хоча для розрахунків семантичних закономірностей варто застосувати авторську формулу І (Oguу 1998). Запропонований підхід, на нашу думку, забезпечує системне та послідовне вивчення структурно-семантичних особливостей меронімічної лексики, моделювання сітки семантичних взаємовід-

ношень між тематичними групами та підгрупами меронімів, виявлення спільних та відмінних рис, корелятивних відношень у семантиці та структурній організації зазначених лексичних одиниць в обох досліджуваних мовах, дає можливість зіставлення отриманих кількісних даних, які створюють необхідне підґрунтя для об'єктивної зроблених у роботі висновків, їхньої точної інтерпретації та дозволяють представити всю систему меронімів у німецькій та англійській мовах. Цим розділом (як і самою роботою) дослідниця, не відзначаючи цього, здійснила неоцінений внесок до теорії голістично-модулярного функціонування мови (в руслі аутопоезису Матурани-Варели).

Загалом, в основі сучасної лінгвістики, лінгвістики 21 ст. лежить функціонально-семіотична парадигма, нині когнітивна за своїм спрямуванням. Її основна теза полягає, за А.І. Кибриком [2003 : 29], у тому, що структура природної мови має не лише описуватися (ЯК-лінгвістика), а й пояснюватися (ЧОМУ-лінгвістика). На протигагу великій кількості сучасних досліджень, опонованій роботі властиві і класичні констатації „що?“, і постструктурні пояснення „чому?“. Загалом через скрупульозний опис кожної моделі, констатації певних кількостей, і водночас звернення до різнотипних пояснень (типу гіпотези: позначення верхнього має позитивну конотацію, а нижнього – негативну), що запроваджується різнотипними конструкціями типу *тому що* (22); *оскільки* (97); *якщо... то* (51), *бо* (2); *адже* (24), у зв'язку з (4), *пояснюється* (98), *полягає* (11), *ґрунтується* (14), *виходить* (10), *звідти* (3) тощо, робота поєднує значною мірою і класифікаційно-описовий, і аналітичний характер.

Завдяки такому підходу, як засвідчує аналіз тексту, дослідниця має нові звершення. Новизна здійсненого дослідження полягає в новій інтерпретації меронімічних відношень як стрижневих та системоутворювальних у лексичній системі мови, моделювання системи меронімів відбувається з погляду домінування семантичних відношень у мові. Так, завдяки синтезу та сегментації як основних процесів пізнання та осягнення дійсності вибудовується та викристалізовується складна мережа семантичних відношень, що поєднують лексичну систему мови у цілісну структуру. Меронімічну лексику вперше виокремлено у окрему лексичну підсистему та розглянуто у повному обсязі, виявлено корелятивні співвідношення між структурою та семантикою досліджуваних меро-

німів (с. 262–274), встановлено, за якою схемою здійснюються перехід меронімів із однієї тематичної групи до іншої в межах меронімічної лексики та можливості поповнення немеронімічних лексичних одиниць (наприклад, п. 1.4.3, с. 60; 83, 262 пункт 4.3, с. 274 тощо), розглянуто логіко-філософське обґрунтування співвідношень між частиною та цілим та визначено принципову різницю між відношенням меронімії та посесивними відношеннями, гіпо-гіперонімією, які часто вважають ідентичними та не розмежовують (пункт 1.1.2, с. 23–26).

Мережа семантичних взаємопереходів між десятьма тематичними групами меронімів та їхній потенціал щодо поповнення немеронімічної лексики вибудовано як модель, що здатна окреслити семантичний та структурний розвиток значної ділянки лексичної системи, тобто масштабність такого опису може бути збільшена у разі, існує багато досліджень, які систематизують різні „шматочки” лексичної системи, але не пропонують такої цілісної моделі та такого комплексного підходу до її розгляду.

Що відрадно відзначити, словотворчий потенціал меронімів розглядається у роботі крізь призму їхнього семантичного потенціалу, адже семантична класифікація меронімів-комполітів спирається на визначення семантичних ролей їхніх безпосередніх компонентів, часто мотиваційними основами стають найбільш частотні мероніми (див. табл. 4.2, с. 264). Послідовний опис регулярних моделей розвитку полісемії меронімів, встановлення рівня їхньої полісемії за допомогою індексу полісемії (с. 275) дозволяють побачити системність, а не випадковість у тому, як утілюються стереотипи сегментації цілого носіями досліджуваних мов у формуванні меронімів, немеронімічної лексики, у їхньому подальшому семантичному розвитку (пункт 4.4, с. 280–284). Своє використання у роботі знайшла теорія маркованості та природної морфології (с. 7, 49, 273, 286 тощо).

Визначення експліцитного та імпліцитного способу вираження прототипічного цілого у найменуванні частини дозволяє констатувати перевагу саме імпліцитного способу кодування цілого у назві частини у обох досліджуваних мовах (с. 272), що залежить від комбінації семантичних ознак у їхньому значенні, виявлено ідентифікувальні щодо цілого комбінації таких ознак (с. 286). Особливо цікавими є випадки, коли частина є деформованим уламком цілого (фактично фракталом!), що передбачає різні типи

співвідношення частини до цілого, з якого її вилучено, від якого вона утворилася (наприклад, с. 53, 168–171).

Рецензованій праці, що вражає, враховуючи молодий вік дослідниці, передували ще дві ґрунтовні монографії, за якістю яких дослідниця могла б у ФРН отримати звання „Jungprofessor” без габілітації докторської. Це „Типологія найменувань частин тіла” (Донецьк, 2009) та „Typologie der Körperteilbenennungen” (Німеччина, Frankfurt am Main u.a., 2012). Якщо перша праця, видана після захисту кандидатської дисертації, базувалася на матеріалі дослідження найменувань частин тіла у англійській, німецькій, українській та російській мовах (спеціальність 10.02.17), то в другій монографії мовний набір склав уже 11 різноструктурних мов (індоевропейські та урало-алтайські !!!). У рецензованій монографії (2012) при описі меронімічних закономірностей наводяться деякі приклади із взятих до опрацювання нових мов (нівхської, мокшанської, японської, іспанської, евенської, евенкійської тощо), які, однак, не розглядалися у попередніх роботах. Навіть опис семантики соматизмів як окремої тематичної групи меронімів у третій монографії зроблено, як засвідчує наш аналіз, на нових підставах і зовсім за іншою схемою, аніж у попередніх, що засвідчує значну самостійність мислення дослідниці.

Своєрідним продовженням домінуючих позитивних моментів виступають певні суперечності, суть яких можна сформулювати так:

I. Позитивно оцінюючи проведений кількісний аналіз неопозитивістського гатунку, що ґрунтується на даних словників, тобто на рівні мови, хотілося б однак побачити в майбутньому детальніше зіставлення цих результатів із даними мовлення, тобто „живого побутування” в текстах, де саме „народжується”, функціонує та звідки фіксується меронімія.

II. Тішить око добротне застосування кількісного апроксимативного аналізу, проте врахування кількісного фактора за допомогою статистики (на основі χ^2 , кластерного та кореляційного аналізу) має значніші наукові перспективи і для германістичних студій (у т.ч. і для характеристики розповсюдження типів меронімії).

III. В інтерпретаційному відношенні не завадило б звернення і до нових, когнітивних аспектів меронімії, до розгляду категорії меронімії через епідигматику (як дериваційного вираження семантичної системи слова). Під питанням, чи мероніми не виступають підсистемою в межах лексико-семантичної системи мови,

що певною мірою не співвідноситься із заголовком.

Попри зауваження, монографія О.В. Материнської, написана добірною українською мовою, є завершеною працею, в якій отримано науково достовірні результати на достатньому фактичному матеріалі за допомоги використання оптимальної описової методики, завдяки чому наукові положення і висновки розвідки видаються достатньо обґрунтованими та досягнутими на відповідному науково-методичному рівні. Рецензована монографія, що є завершеним дослідженням конкретної наукової проблеми меронімії і вирішує значні завдання як теоретичного, так і практичного значення для системного дослідження германських мов, може послужити гарним взірцем для написання подібного роду праць.

Рецензент

доктор філологічних наук, проф. О.Д. Огуй
(Чернівці)